

ПОЧЕТАК ЈЕ ЖЕНСКОГ РОДА

(Славица Гароња, *Од Црвенкосе бојиње до слейих њевачица: Трајом майријархаја на Балкану и „женској начела” у српској народној њесми*, Нови Сад: Прометеј, 2023, 403 стр.)

Црвенкоса боиња је можда и онај најведрији и најраскошнији облик женске еџисџенције и женској ѡринџија на ѡилу Балкана.
Славица Гароња

Написана на трагу и у духу најзначајнијих проучавалаца матријархата, Ј. Ј. Бахофена, Е. Нојмана, Е. Гаспаринија, али и истраживача попут Х. Хармана, М. Елијадеа, Д. Срејовића и М. Павловића који су посредно говорили о датој проблематици, несвакидашња студија Славице Гароње *Од Црвенкосе бојиње до слейих њевачица: Трајом майријархаја на Балкану и „женској начела” у српској народној њесми* јавља се као својеврсна рекапитулација читавог ауторкиног научног дела, будући да у себи окупља готово све области којима је Славица Гароња током своје професионалне и књижевне каријере поклањала и још увек поклања своју пажњу. Монографија *Од Црвенкосе бојиње до слейих њевачица* гледе одабране теме – сурвивали матријархата у српској народној поезији али и у савременој култури и књижевности – отвара српску науку о књижевности ка већ успостављеним светским оквирима проучавања матријархата. Али посреди је далеко више од критичког осврта на постојеће увиде у науци и њихове примене на истраживани корпус – у питању је оригинална студија аутентичних увида и открића, чиме се хоризонт утицаја монографије Славице Гароње шири из њених иницијалних циљних домена – науке о књижевности и фолклористике – на етнологију, антропологију, археологију, психологију, културолошка истраживања, историју религије. Истраживани корпус, а њега чини српско народно песништво као и значајне а махом заборављене или скрајнуте жене-писци 20. века, уместо да целокупни проговор Славице Гароње о матријархалним прежицима зароби у себе, у датој монографији бива отворен према општесловенском наслеђу, чиме студија Славице Гароње постаје незаобилазна у славистичким проучавањима заједничке, народне, песничке баштине. И још један корак даље, монографија о Црвенкосој богињи српску/општесловенску традицију препознаје као део ширег архетипског, праисторијског и матријархалног поретка, некада преовлађујућег начина друштвене организације, потврђеног на широком појасу од Средоземља и Египта до Крита, Мале Азије, Индије, па чак и Северне Америке (стр. 17).

Састављена из три међусобно најтешње прожета сегмента („Пролог о Великој Мајци”, (стр. 15–91); „Медитеранско-балканска гинекократија и српска народна песма”, (стр. 95–255); „Матријархални прежици у савременој култури и књижевности”, 259–382; уз пропратну монографску апаратуру: предговора „Поводом ове

књиге” (стр. 7–11); Пописа илустрација, Индекса имена и Белешке о ауторки, (стр. 385–403), студија Славице Гароње почива, како се већ може наслутити, на два кључна појма – матријархату и „женском начелу” (Дати термин ауторка преузима од Лазе Костића, а управо овом песнику и једном од наших раних проучавалаца српског усменог песништва Славица Гароња у својој монографији поклања више пажње). У том смислу, поднаслов саме монографије – *Трајом мајријархаџа на Балкану и „женској начелу” у српској народној ђесми* сасвим јасно успоставља одређену дистинкцију између именованих појмова. Матријархат, како рекосмо, ознака је праисторијског друштвеног поретка, на српском рејону на основу археолошких истраживања препознатог у неолитским насељима „од Тисе и ушћа Саве и Дунава, дуж Мораве до Плочника и Косовског Поморавља” са центром у Винчи (стр. 15). Основну јединицу датог поретка, односно, иницијалну породицу „сачињавали су мајка и дете”, што је „прва људска заједница”, те „[о]божавање жене и њене рођајне моћи је прва религија, прво чудо и култ” (стр. 15). У том смислу Славица Гароња сагледава матријархат далеко шире од једног конкретног друштвеног уређења, те износи и брани тезу о матријархалној подлози свеколике религије и културе човекове цивилизације. Матријархат, може се стећи такав утисак, за Славицу Гароњу постаје модус мишљења, начин артикулације и генерисања света. Отуда, Славица Гароња користи термине као што су ’женско начело’ или ’женски принцип’, којим сасвим прецизно указује да матријархат као такав историјски више не постоји, али да је у виду прежитака, архетипских начела и принципа и даље присутан и да га је и сада могуће открити. Отуда се расветљава и веома успели главни наслов монографије: *Ог Црвенокосе бојиње до слейих ђевачица*, у којима се још једном рашчитава померање од дивинизираних и сакралне матријархалне инстанце, од друштва које је Велику Богињу, Велику Мајку, имало у свом религиозном, културолошком и цивилизацијском средишту, до слепих певачица српске народне поезије друге половине другог миленијума нове ере које су, ако се може рећи, на ободима народне епске поезије и даље, архетипски колико несвесно толико и ’живава’, чувале у својим песмама изворну женску осећајност и женски доживљај света: „Да ли се нешто сачувало и у усменом памћењу, и у српском језику? Да, зачуђујуће много. Део велике целине прекривене скрамом заборава, заборавањених значења и култова, лако израња кроз жилава сачуване обредне прежитке, које треба ишчитати и истумачити у том кључу – када се јављају чудесна откровења, а многе нелогичности (историје) долазе на своје место” (стр. 16).

Испрва детаљно представивши увиде Ј. Ј. Бахофена (15–28) о томе да је „прво друштвено устројство представљала [...] жена, тачније женски рођајни принцип” (стр. 15), о универзалној материјалистичкој религији „која је владала укупним старим светом” (стр. 17), о смени лунарних богиња соларним јунацима/божанствима, о превладавању принципа дана спрам принципа ноћи, десне стране спрам леве, о грчким божанствима попут Аполона и Атене, у којима се препознаје патернитет без мајке, и Орестовом матрициду, што је за последицу имало препуштање божанствености мајке божанству оца, развијање свести у мушкарцу да његова дивинизираност више не потиче од мајке већ од откривене свести о сопственој очинској улози, Гароња поклања посебну пажњу свадби и свадбеном обреду у којима проналази патријархалне стратегије потчињавања жене, а што указује на још један начин смене некадашњег религијског и цивилизацијског система (стр. 83–91).

Ауторка не заобилази ни истраживања Е. Нојмана (стр. 30–45). Указујући на архетип Великог Женског и његове најснажније еманације кроз Велику Мајку, Славица Гароња истиче да „Велико Женско не само да рађа и усмерава живот у целини, кроз космичке циклусе вегетације, као и ход природе, већ кроз однос Велика Мајка – дете [...] она даје свеживот, али у своје крило и узима натраг (круг рођења

живота и смрти)” (стр. 31). Разложивши култ Велике Мајке на његове симболичке означитеље и делатне домене: посуду, грнчарство, кућу, ограду, капију, стуб, пређење, ткање, пољопривреду (стр. 31–40), ауторка сачињава фондус на основу ког препознаје матријархалне прежитке у српској народној песми.

Увиде Е. Нојмана ауторка поткрепљује и истраживањима археомитолога и лингвисте Х. Хармана о Подунавској цивилизацији у којој је „он минуциозно описао матријархалне женске заједнице” (стр. 46), које је предводила тзв. Владарка – грч. *anassa*, преко чега Харман долази и до могућег имена Велике Мајке – *Asasara*! Значајан број женских фигурина и гинобожанстава дате цивилизације за Хармана су знак да је посреди матријархално и матрилинерано друштво, а све речено ће Гароња потврдити у поглављу посвећеном матријархалним археолошким артефактима, пре свега фигуринама које изображавају Велику Мајку (стр. 59–82).

На основу реченог, Гароња указује на општи процес преживљавања и архетипског опстојавања заборављеног гинобожанства: „Ослабљена Велика Мајка’ у митологији, трансформисана је у мноштво женских божанстава, проистеклих из њеног архетипа, које су наставиле да егзистирају кроз најстарије слојеве митске традиције и усменог песништва у културама око црног мора (као и Дунава), и то као ’мајчински духови’ (традиција Богине мајке код Трачана), водене нимфе код Грка, или виле код Срба и Јужних Словена, богиње са копитом код Руса” (стр. 54), односно: „женски принцип и матрилинерно друштво преживело је у рецидивима у континуитету до данас!” (стр. 55).

Како је први сегмент монографије био посвећен матријархалној Црвенкосој богињи тако се други отвара поетици слепих певачица српске народне поезије. У првом одељку представивши изворе матријархалних прежитака, ауторка у другом, ако се може рећи – централном делу монографије управо приказује начине на које се дати прежици изнова јављају у српској народној песми. Дати је каталог, наравно, заиста опширан, те захвата мотиве земље, месеца, сунца, односе мајке, сестара и браће, где су жене те које управљају домаћинством и породичним односима, сукобе и победе мушког принципа над женским (стр. 95–121). Илустративна су померања која се сагледавају у транспозицијама матријархалних ратница, од Амазонки, чувара гинекокрације (стр. 23–28), преко виле и дели-девојке из народне поезије, до ратница и хероина 20. века, међу којима нпр. предњачи Милунка Савић. У том смислу парадигматични су нпр. стихови: „Ал’ ето ти виле Равијојле! / Једном змијом коња потковала, / Другом змијом коња опасала, / Трећом змијом коња ошибује...” (стр. 112), у којима, осим што се јасно рашчитава представа жене-ратнице или жене са оружјем, објављене као архитектсуални реликт некадашње Амазонке, јавља се и представа критске богиње која у рукама држи змију, још један матријархални означитељ.

Љубавне, посленичке, обредне песме, као и баладе, које све заједно припадају најстаријим слојевима усменог песништва (стр. 125), прегуне магијских и анимистичких веровања (стр. 128), приказују се као оне у којима је ’женско начело’ најсигурније сачувано: „Женско начело тј. принцип, трансформисан дакле, у свеколикој српској народној поезији, а са примарном функцијом у усменој лирици, одржан је у обредној пракси чије су ’чуварице’ биле најчешће жене. Готово сва обредна лирика у том смислу доживела је трансформацију из старијих (обредних) врста у љубавну лирику, са истоветном поентом – у којој се увек изнова антиципира принцип плодности, тј. рођајно начело [...]” (стр. 126).

Отуда ће ауторка представити читав спектар женских јунакиња српске народне поезије: „1) владарке и властелинке; 2) веренице и мајке; 3) неверне и племенице љубе; 4) помоћнице јунацима у невољи – делије-девојке; 5) активне учеснице у двобојима представника две вере (као објекат залог); 6) домишљате (и племените)

невесте; 7) трагичне невесте у сватовској поворци (препад, лепота као коб)”, које се даље разврставају у читав спектар подтипова (ту спадају и Косовка девојка, Мајка Југовића, Мајка Јевросима Хасанагиница, Њемакиња Мара, Деметкиња Мара, Царица Роксанда, Царица Милица, Проклета Јерина) а које све карактерише, како истиче ауторка, „новије наслојавање, на осведечено древни матријархални суже” (стр. 135), односно, на заборављено и древно женско божанско. Поред тога, посебно у епском песништву, ауторка указује да „превладавање патријархалног поретка поставља жену у тотално подређену улогу, која се догодила истовремено са превлашћу монотеистичких религија – где је Бог искључиво мушког рода – а кроз брак строго нормираног патријархалног типа, који жену чини не само обесправљеном, него, на неки начин, и обезличеном, и креира према новим песничким нормама које фаворизују (мушки) идеализовани тип жене (лепе, ћутљиве, покорне, неприметне) – онакву како је углавном памти и приказује и наша старија писана литература” (стр. 158). Међутим, и поред снажне патријархалне опресије, женски принцип не бива укинут, већ и даље опстојава како у народној песми тако и у несвесном датог колектива који је народну песму неговао, те: „Женско присуство у епци нивелише оштре историјске сударе (верско-националне) и вековне антагонизме присутне на балканском простору, суштински, мушку конфронтацију, али одражавајући *основу женској принцип* који се заснива на хуманизму, правди, емпатији, сјајању, женској солидарности и одржавању по сваку цену основној, майхеринској принцип” (стр. 234, наше подвлачење).

Управо речена квалификација женског принципа, или женског начела, постаје нулти степен говора Славице Гароње о матријархату, женском наслеђу, женском конституисању света, те се на том фону отвара и насловом обећано поглавље посвећено Вуковим слепим певачицама, где ауторка преиспитује стилске карактеристике њиховог песништва (стр. 236–255). Слепа Степанија, Слепа из Гргуревца, Слепа Живана, Слепа Јеца, али и Слепица из Јарка у студији Славице Гароње изнова раскривају своје затамњење женске ликове и унутар њихове поезије ауторка проналази изворну женску осећајност (стр. 241), ако можемо рећи: зачетке женског писма у српској књижевности. Тако ће се управо код ових песника и казивачица наћи потресни и трагични лик Косовке девојке (Слепа из Гргуревца), Марко Краљевић се на посебан начин апострофира – „Постављамо питање: каква би била карактеризација највећег епског јунака да га нису (и то у неким детаљима) пресудно обликовале жене? Када жена пева о Марку, та улога јунака, значајно је етички проширена, карактерне црте јунака продубљене, а односи и епилог песме хуманизовани. Какав би уопште био епски лик Марка Краљевића, да га није уобличио женски сензибилитет – нарочито ове три певачице (Степаније, Слепе из Гргуревца и Живане), знатно хуманизујући његов однос према окружењу (нарочито угроженим женама, птицама, животињама, уопштено, нејачи)?”

Представивши у првом и другом делу своје студије ’велики женски свет митолошке основе’, како би то поводом песништва Ђорђа Марковића Кодера рекао Божо Вукадиновић, са друге стране идеолошких и дневнополитичких рабљења и искоришћавања феминистичких поставки (стр. 10), Славица Гароња на аутентичан начин приказује другу, апокрифну или крипто- историју српске културе и књижевности, превасходно народног песништва, у којој је главни актер жена као таква, у свим својим биолошким и социјалним менама – мајка, сестра, кћерка, невеста, али и ратница, путница, научница или списатељица. Управо је ’женско начело’ било услов сачувавања (европске) историје од њеног нестанка, што је финални закључак монографије Славице Гароње, оличен у поглављима трећег дела монографије, где се проговара о путопису *Црно јайње и сиви соко* Ребеке Вест (стр. 259–279), међуратним књижевницама попут Љубице Попадић, Марице Вуковић, Љубице

Радоичић, (стр. 280–329), о изузетној поеми Милосава Тешића *Калойера Пера* (стр. 330–351), о хероини Дијани Будисављевић (352–358), о Ле Клезивоу и Вонгару у постколонијалној перспективи (359–371), да би све речено добило својеврсно запечаћење или заокружење приказом књиге Евелина Гаспаринија о словенском матријархату (стр. 372–382).

Спрам цивилизације ’хладног разума’ и ’ледене интелигенције без душе’ (стр. 10) студијом Славице Гароње одзвања носталгија за ’цивилизациом емпатије и саосећања’ (стр. 10). *Зашићо Фројда не Бахофен?* – тужно је то питање на које ауторка не даје директан одговор, али непрестано указује на последице таквог цивилизацијског, двадесетовековног одабира – „Можда нам ова сазнања могу помоћи да се снађемо у све хаотичнијој, нехуманијој и неизвеснијој свакодневници савремене цивилизације” (стр. 11). Монографија *Од Црвенкосе бојиње до слейих ђевачица: Трајом мајријархајта на Балкану и „женској начела” у српској народној ђесми* Славице Гароње суштински је осветлила матријархално наслеђе у српској народној песми, допринесећи ширем разумевању културног и поетског наслеђа Балкана. Ауторка је управо одабрала назначени не и прокрчени пут у изучавању и сагледавању наше европске, медитеранске, словенске, српске цивилизације и културе, налазећи да се на самом почетку тог пута налазила Жена, Богиња црвене косе.

Др Ђорђе М. Ђурђевић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад
djordje.djurdjevic@filum.kg.ac.rs

UDC 821.163.41-1.09:398]:305-055.2
<https://orcid.org/0009-0009-8368-7242>
Примљен: 13. марта 2025. године
Прихваћен: априла 2025. године

ДУБРОВНИК, КРОЗ АНТИЧКИ ДУРБИН

(Гордана Покрајац, *Одрази античке митологије, историје и књижевности у дубровачкој барокној поезији*, Београд: Мирослав, 2024, стр. 277)

Свако разматрање дубровачке књижевности у савременом контексту нужно отпочиње жалосним констатацијама њеног неповољног друштвеног и политичког статуса, као и једнако поражавајућим бројним стањем истраживача који се интересују за неколико векова овог бујног стваралаштва. Ипак, описане тешкоће доприносе кристализацији најревноснијих и најпреданијих научника, који на датом пољу бриљирају, чинећи саме врхунце српске науке о књижевности. Вишегодишњи рад Гордане Покрајац неизоставно се мора посматрати као културно прегалаштво првога реда, што адекватно репрезентују три до сада објављене монографске публикације, као и најновија, четврта ауторкина књига *Одрази античке митологије, историје и књижевности у дубровачкој барокној поезији*. Монографија представља природан наставак два ранија истраживања посвећена изналажењу античких мотива у поезији дубровачке ренесансе, при чему мислимо на књиге *Најстарији дубровачки ђетраркисисти и античко наслеђе* (2012) и *Античке рефлексije у ђоеици и ђоезији дубровачке ренесансе* (2016), док се контактом између епоха, али на плану драме, бавила и у књизи *Од Хекубе до Ајшаманија: ка изворима дубровачке ренесан-*